

"KEMİRİLMİŞ" YARI AYDINLARDAN "TAMAMLANMIŞ" İDEAL AYDINLARA ATTİLÂ İLHAN'IN "OLUMLU TİP-GERÇEK VATANDAŞ" ARAYIŞI¹

NÜKHET GEDİK*

SİBEL BULUT**

Özet

Türk edebiyatına yakın dönem tarihiyle ilgili önemli yapıtlar kazandıran Attilâ İlhan, sosyal gerçekçi bir anlayışa sahip, çekirdekten yetişme gazeteci kimliğiyle edebiyatın her sahasında eser vermiş üretken bir yazardır. İlk romanları *Sokaktaki Adam*, *Zenciler Birbirine Benzemez* ve *Kurtlar Sofrası*'nda sahip olduğu entelektüel birikimi antiemperyalist düşünce yapısı etrafında şekillendirerek roman kişileri üzerinden görünür kılmıştır. Attilâ İlhan, Kamarot Hasan bağlamında kendi değerleriyle çatışan aydının yalnızlığını, arada kalmışlığını işlemiştir. Aynı durum *Zenciler Birbirine Benzemez*'de de söz konusudur. Roman başkışileri hem "olumlu tip-gerçek vatandaş"ın arayışı içinde olmuşlar hem de kendi içindeki tezatlarla savaşmak zorunda kalmışlardır. Genel itibarıyla her iki romanın başkışileri ile Cumhuriyet sonrası yetişen yeni Batı tipi aydının kimlik bunalımı bağlamında arayış ve düalite sorunu dile getirilmiştir. *Kurtlar Sofrası*, diğer iki romana göre daha somut bilgi, belge ve tarihsel verilerle kurgulanmıştır. Romanda anlatıcı yazarla özdeş olan Mahmud Ersoy, Ümid ve Hüsnü Faik gibi entelektüel kişiler, sorgulayan ve kritik eden söylemleriyle olumlu tip-gerçek vatandaş kimliğini taşıyan kişiler olmuştur. Bunlar içinde özellikle Ümid, yeni bir aydınlanma dönemine girerek Hasan ve Mehmed Ali'nin atlayamadığı son eşiği de geçip çelişki ve tezatlardan arınarak olumlu tip-gerçek vatandaş arayışında sona geldiğini haber verir. Çalışmanın sonucunda, incelenen üç romanın aynı meselenin farklı cephe ve aşamalarını deneyimleyen arayış içindeki kişilerin sınanma süreçlerine dayandığı görülmüştür. Kendi ideolojisi ve birikiminden yola çıkarak yakın tarihimizde tanıklık ettiği aydın bunalımını aşmaya ve ideal vatandaş modeline ulaşmaya çalışan yazar, Hasan ve Mehmed Ali ile işaret ettiği tezatlar, çatışmalar, tamamlanmamışlık ya da kendi deyimiyile "kemirilmişliği" *Kurtlar Sofrası*'nın ideal kişileri ile aşmış, toplumun refahını destekleyecek örnek bir model sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Attilâ İlhan, Sokaktaki Adam, Zenciler Birbirine Benzemez, Kurtlar Sofrası, olumlu tip-gerçek vatandaş

FROM THE "GNAWED" PSEUDO-INTELLECTUALS TO THE "COMPLETED" IDEAL INTELLECTUALS

¹ Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doç. Dr. Sibel BULUT danışmanlığında 2023 yılında tamamlanan "Attilâ İlhan'ın İlk Üç Romanının Oluşumsal Yapısalcılık Bağlamında İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans, e-posta: nukhetgedik@hotmail.com ORCID: 000 0001 7464 4042

** Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: sibelbulut@ohu.edu.tr ORCID: 0000-0002-0449-2378

ATTILÂ İLHAN'S QUEST FOR THE "POSITIVE TYPE-GENUINE CITIZEN"

Abstract

Attilâ İlhan, who bestowed upon Turkish literature seminal works closely tied to its recent history, was a prolific writer who produced works in every field of literature, driven by a socially realistic worldview and his identity as a self-made journalist. In his early novels *Sokaktaki Adam*, *Zenciler Birbirine Benzemez*, and *Kurtlar Sofrası*, İlhan articulated his intellectual background through an anti-imperialist framework, making it visible through his fictional characters. With the character of Kamarot Hasan, he examines the alienation and inner conflict of an intellectual between his own values and the realities surrounding him. The same condition is also evident in *Zenciler Birbirine Benzemez*. The protagonists of the novel were both in search of the "positive type-genuine citizen" and had to fight the contradictions within themselves. In general, through the protagonists of both novels, he articulates the problem of quest and duality experienced by the new Westernized intellectuals of the post-Republican period within the context of an identity crisis. Compared to the other two novels, *Kurtlar Sofrası* is constructed with more concrete information, documents, and historical data. Within the novel, intellectual characters such as Mahmud Ersoy—an alter ego of the author—along with Ümid and Hüsni Faik, embody the notion of the "positive type-genuine citizen" through their questioning and critical modes of expression. Among them, Ümid in particular signals the arrival at the culmination of the search for the "positive type-real citizen," entering a new phase of enlightenment and surpassing the final threshold that Hasan and Mehmed Ali could not overcome, thereby freeing himself from contradictions and conflicts. The study concludes that the three novels under examination revolve around the testing and development of characters in pursuit, each of whom encounters different dimensions and stages of the same underlying issue. Drawing on his own ideology and intellectual formation, the author strives to surpass the intellectual crises he observed in modern history and to achieve the ideal citizen model. The tensions, conflicts, and incompleteness - or, in his own words, the "gnawed" state - represented by Hasan and Mehmed Ali are resolved through the ideal characters in *Kurtlar Sofrası*, offering a model that supports the well-being of society.

Keywords: Attilâ İlhan, *Sokaktaki Adam*, *Zenciler Birbirine Benzemez*, *Kurtlar Sofrası*, positive type-genuine citizen.

Giriş

Edebiyatın pek çok türünde eser vermiş olan Attilâ İlhan, meslek olarak gazeteci olmakla birlikte, şair, yazar ve senarist kimliği ile de tanınan çok yönlü bir sanatkârdır. Romanlarında yakın dönem Türk tarihine ışık tutmuş, kurgu dünyası üzerinden dönemin sosyal ve siyasal hadiselerine ayna olmuştur. Romanlarında ele aldığı konular dönemin tarihsel gerçeklikleriyle uyum içinde kurgulanmıştır. Attilâ İlhan, Kemalist bir düşünceye sahip olmakla birlikte yapıtlarını sosyal gerçekçi bir anlayışla ortaya koymuştur. Stendhal'ın "roman sokağa tutulan aynadır" (Stendhal, 2021: 91) metaforu, romanlarının teknik alt yapısını oluşturmuştur. Sokadaki Adam, *Zenciler Birbirine Benzemez* ve *Kurtlar Sofrası*'ndaki olay akışı Attilâ İlhan'ın ifadesiyle "toplumsal çilenin" aynaya yansımış halidir (İlhan, 2004: s. 141). Attilâ İtoplumdaki her şeyi bütün çıplaklığıyla yansıtmayı aydın sorumluluğunun bir gereği olarak görmüştür. "Toplumcu gerçekçiliğe göre sanat bir yansıtma"dan ibarettir (Özgüner, 2011). Attilâ İlhan, düşünce itibarıyla sol gelenekten beslenen ve bu düşüncelerini Kemalizm etrafında örgüleyen, gözlem yeteneği son derece gelişmiş, "toplumcu gerçekçi" bir yazardır. "Atilla İlhan'ın kemalizm anlayışı devrim anının romantik yüceltilişi, sömürgecilik, empreyalizm ve globalizm

eleştirisi, Osmanlı Selçuklu kültürler geçmişinin tanınması ve akılcı bir gelişmecilik gibi siyasal, ekonomik ve kültürel unsurlardan oluşur.” (Köksal. 2009: 495). Romanların alt yapısında, ele alınan dönemin en karmaşık problemleri vardır. Bu problemleri henüz “toplumcu gerçekçi” anlayışın “isim olarak zikredilmediği” bir dönemde ele alıp, romanlarında dile getirmiştir. Sokataki Adam Şubat-Mayıs 1951 tarihinde yazılmış bir romandır. Attilâ İlhan, Pazar Postası’nda ilk defa 1952 yılında yazdığı “Hareketçi ve Sosyal Bir Realizm” isimli makale ile “toplumcu gerçekçi” anlayışın kuramsal yapısından bahsetmiştir (İlhan, 2004: 139). Dolayısıyla Attilâ İlhan roman sanatının kendine özgü kuralları içinde gözlemlerini “toplumcu gerçekçi” bir anlayış içerisinde bu işin kuramsal çerçevesi tam manasıyla yerleşmemişken -özellikle Sokaktaki Adam romanını- bu anlayış etrafında kurgulamıştır. “Her hakiki sanat yaratışı gibi toplumcu gerçekçi sanat da yaşamı yalnızca yansıtıp açıklamakla kalmaz, yaşamın değiştirilmesine de sanatın kendine özgü tarzları içinde katkı sağlar. Bu demektir ki toplumcu gerçekçiliğin, gerçeklikte var olan insan karakterlerini ve onların içinde yaşadığı koşulları yansıtan yazarı da kendi sanatsal araçları yoluyla, toplumun sosyalizm ve kominizm yönündeki hareketinin dolaysız süreçlerini etkiler” (Pospelov, 1995: s. 489). Attilâ İlhan toplumcu gerçekçiliğin özelliklerini roman kahramanları vasıtasıyla görünür kılmıştır. Kurguya dahil olan dönemin, toplumsal, siyasal ve ekonomik göstergelerinden yararlanan Attilâ İlhan ulusal bir sentez arayışı içinde sosyal gerçekçiliğin nazariyatını pratiğe aktarmıştır.

Romanlarını “Marksist-diyalektik felsefe” üzerine inşa eden Attilâ İlhan, "Diyalektik felsefenin" argümanlarıyla, Atatürk İlke ve İnkılâpları'nı sentezleyerek buradan, menşei yerli olan ulusal sol doğrultusunda bir düşünce geliştirmiştir. Attilâ İlhan'ın “ulusal sol” düşünce etrafında geliştirdiği diyalektik bakış açısı yapıtlarının genel muhtevasını oluşturur. Goldmann (1998, s.33, 61) Diyalektik bakış açısının, “yapıtın nesnel anlamını ortaya çıkarmak” ve “bu anlamın o dönemdeki iktisadi, toplumsal, kültürel etkenlerle ilişkisini göstermesi” açısından oldukça zengin materyaller sunduğunu ifade eder. "Olumlu tip-gerçek vatandaş tipi" de bu materyaller arasında olup romanda verilmek istenen mesajları üzerinde taşıyan kişiler bağlamında kurgulanmıştır.

Attilâ İlhan'ın romanlarında yer alan başkışiler ulusal sol düşünceyi savunan kişiler olup idealleriyle özdeş bir hayatın temsilcisi olarak kurguya dâhil edilmişlerdir. Ulusal Sol düşünce bir doktrin olarak Kemalizmin emperyalizme karşı verdiği kuvayi milliyet ruhuyla özdeş, Anadolu milliyetçiliğini esas alan, sosyalist düşünceyle sentezlenmiş bir yapı arzeder (Güngör, 2019: s. 493). “Attilâ İlhan, toplumsal gerçeklere yönelen bir sanatçının salt modern Batı sanatının kazanımlarından değil aynı zamanda Türkiye'nin tarihsel açıdan hayli geniş bir havuza sahip edebiyat birikiminden de faydalanması gerektiğini düşünür” (Güngör, 2019: s. 497). Bu doğrultuda sahip olduğu düşünce repertuarını, roman kişilerinin söylem ve eylemlerine yansıtmıştır. Kurguyu şekillendiren de daha çok belli bir vizyon içerisinde hareket eden başkışilerin olaylar karşısında verdiği tepkinin olumlu ve olumsuz yanları oluşturmuştur.

Attilâ İlhan, Türk aydınının durumunu bireysel ve toplumsal bazda ele alarak misyonunu taşıyacak “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipini inşa etmeye çalışmıştır. Ele aldığı konuları yakın dönem Türk tarihi içinden seçen yazar, “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipini bu dönemlerin kaotik yapısı içerisinde var etmeye çalışmıştır. “Olumlu vatandaş tipi” Tanzimat'tan günümüze kadar gelen bir süreç içerisinde Türk aydınının genel bir sorununu oluşturmuştur. Özellikle Batılılaşma ve yenilik hareketleri ile başlayan toplumsal kabul ve redler beraberinde Tanpınar'ın deyimiyle “bir medeniyet kriziyle” (1992: s.101) birlikte edebiyata yansımıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni yönetim anlayışı beraberinde toplum düzeni, ekonomi, eğitim ve sanayi gibi alanlarda da birtakım radikal yeniliklerin yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu değişimler karşısında her fraksiyon kendi düşüncesine göre bir tepki ortaya koyarak mevcut yapılarla ilgili düşüncelerini sanat ve edebiyatın muhtelif türleriyle dile getirmiştir. Bu türler içinde entrik yapısı, kişi, olay, zaman ve mekân bağlamındaki zenginliği ile roman, en fazla rağbet gören tür olmuştur. Topluma iletilmek istenen mesajları kurguya dönüştürüp işleyerek en etkili biçimde aktarabilmesi de romanın önemini arttırmıştır. Attilâ İlhan Sokaktaki Adam'ın giriş kısmına yazdığı “Roman Dedik” isimli yazısında bu mesajları hangi tipler üzerinden nasıl aktardığını şöyle açıklar:

Sokaktaki Adam'da toplumsal ve bireysel anlamda iflas etmiş bir delikanlı vardır. Anlayışlı, duyarlı, fakat kötümser. Kendisinin de dediği gibi, Neyi istemediğini bilmekte, fakat neyi istediğini bilmemektedir. Onun yanı başında Sokaktaki Adam, delikanlının bir türlü bağlanıp bağdaşmadığı memleket gerçeğini, memleket halkını ve sorunlarını temsil ediyor. Bu ikisi arasındaki ilişki delikanlı yönünden ne yazık ki kurulamıyor. Oysa Zenciler Birbirine Benzemez'de yeniden bu soruna dönüyorum. Oradaki tip henüz bitmemiş, yarısı kemirilmiş bir tip. O bir kararsızlığın ağrısını çekiyor. Nihayet yazacağım Kurtlar Sofrası'nda sorunu görmüş, memleketin koşullarını kavrayıp gerekli bileşimi yapmış olumlu tipi işlemeye çalışacağım. Gördüğümüz gibi bu üç kitap, aynı sorunun başka başka yönlerden başka serüvenler içinde ele alınışı, tartışılışıdır. Tek kelimeyle söylemek gerekirse, okuyucu önünde, onunla birlikte, memleketimizin ve memleketimizin halkının esenliği için elbirliğiyle bulmamız gereken olumlu tipi, gerçek vatandaş arıyorum (İlhan, 2020, s. 15).

Roman kurgusunda mesajlar genellikle kişiler üzerinden aktarılmaya çalışılır. Bu kişiler verilmek istenen mesajın özelliğine göre tipleştirilerek bir figür haline getirilirler. İlhan bu figürleri yaşadığı dönemin bireyleri arasındaki sosyal ilişkilerden hareketle roman kurgusuna taşımıştır. Genellikle sosyal tip kategorisinde ele alınan bu tipi Çetin'in (2009, s. 155) deyimiyle “sosyal şartların belirlediği bir tip olup” içinde yaşadıkları toplumun kabul ve retleriyle, “sonradan çıkmış olguları, durumları, olayları, duygu ve düşünceleri temsil ederler.” Dolayısıyla Attilâ İlhan'ın romanlarında kurguladığı olumlu tip-gerçek vatandaş figürü sosyal tipler arasında yer almıştır. Emin Özdemir ise “olumlu tipi”, kendi iç

çatışmaları, ruhsal gerilimleri ve toplumsal koşullar içinde ele alarak onun “sınıfsız toplum ideali” etrafında şekillenmiş bir kişi olduğunu ifade eder.

Toplumcu gerçekçilikte kahraman ülküleştirilmez, içinde bulunduğu toplumsal koşullar ve ilişkiler içinde ele alınır. Ancak bu koşullar ve ilişkileri kişiliğini geliştirme yönünde değiştirmeye savaşı. Kendi kişisel çıkarını toplumsal çıkarlarla bütünleştirmiş bir kişidir o. Olumlu kahramanın güzelliği, sadece belirli ideal özellikleriyle ortaya çıkmaz, bu niteliklerin iç çatışma ile biçimlenişi, bu niteliklerin pekişmesini engelleyecek her şeyi alt eden sağlam, ilerici güçlerin ve eğilimlerin zaferi ile kahramanın güzelliği anlatıma kavuşur. Öyle ki bu kahramanın bu gelişim süreci, okuyucuyu etkileyecek, onun da bu kahraman gibi bir gelişim gösterebileceği düşüncesi okuyucuda oluşacaktır (Özdemir, 1981, s. 117).

Attilâ İlhan'ın incelediğimiz ilk üç romanı, Türk aydını için bir arayış romanı olup roman başkışileri bağlamında “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipinin varlığı görünür kılınmaya çalışılmıştır. “Bu romanlarda birey üzerine kurulmuş bir hikâye aslında ulusun o dönemki durumunun alegorisidir. Roman kahramanları mensubu bulunduğu ulusun kaderini yaşamaya yazgılıdır” (Çil, 2016, s. 97). Sahip oldukları statü ile birlikte birbirinden farklı özellikleri de üzerinde taşıyan roman başkışileri ideallerini gerçekleştirme adına aynı eylem ve davranış bütünlüğü içinde olmuşlardır. Dolayısıyla üç romanda da karşımıza çıkan “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipi hem bir gösterge olarak roman kişileri bağlamında hem de onlar vasıtasıyla aranan ama bulunamayan kişiler bağlamında dile getirilmiştir.

George Lukacs “Bu tip roman kişilerinin sosyal gerçekliği tam manasıyla yansıtabilmeleri için yazarın ele aldığı olayları, kişi ve durumları da somutlaştırması gerektiğini ifade eder. Bunun da ancak o dönem için tipik olan tarihsel dönemi anlamakla mümkün olabileceğini belirtir. Lukacs'a göre: Tipik, ya da temsil edici karakter hem tarihsel güçleri, kendi kişiliğinde somutlaştırır hem de kendine özgü nitelikleri ile yaşayan canlı bir birey olur.” (aktaran: Moran, 1991, s. 50). Yaşadıkları tarihin birer taşıyıcısı olan bu tipler, sorumluluk bilinci taşıyan ancak zaafı nedeniyle sorumluluklarını tam manasıyla yerine getiremeyen tiplerdir. Dolayısıyla bu kişiler “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipinin özelliklerini “bütüncül yapılarıyla” romana aksettiren tipler olup “Bütün eksikliklerine rağmen, gücünü bütünü yansıtıyor olmasından alır” (Çil, 2016, s. 95). “Toplumcu gerçekçilik benimsediği toplumun çıkarlarını bireyin çıkarlarına üstün tutar. Bireysel sorunlara yer verilse bile, bunlar salt bireysel olgular olarak değil, toplumsal sebep ve sonuçlara bağlı kalınarak sunulur ve bireyin toplumu anlamlandırılan davranışları esas alınır. Bu yüzden toplumcu gerçekçiliğin kahramanı olumludur (Özgüner, 2011). *Sokaktaki Adam*'da “Hasan”, *Zenciler Birbirine Benzemez*'de “Mehmet Ali”, *Kurtlar Sofrası*'nda “Ümit”, zaafı olmakla birlikte “bilinçlerinin toplumdaki nesnel koşullarla belirlenmiş” (Parla, 2005, s. 83) olmasıyla “olumlu tip-gerçek vatandaş” statüsüne yükselmişlerdir.

Berna Moran (2002, s. 61) olumlu vatandaş/kahraman tipini roman

kahramanlarıyla/kişileriyle özdeşleştirerek şöyle bir açıklama getirir: “Politik erdem mükemmel bir temsilcisi olarak okurda saygı uyandıracak, okurun gıpta ederek benzemeye çalışacağı bir örnek olacak; şimdiki durum ile gelecek arasında bir bağ kurarak sosyalizmin başarılabilirliğini gösterecek. Romanlarda bu tip, kendini görevine adanmış, nefsine hâkim ve güçlü bir kişidir. Halk çok acı çekmiş ama kendi başına çıkar yolu kestirememektedir; eğitime, bir yol göstericiye, bir lidere muhtaçtır. Olumlu kahraman karşılaştığı türlü güçlükleri yener, yardım etmek istediği insanlar içinde, düştüğü yalnızlığa katlanarak tarihin kendisine verdiği görevi yerine getirir.” Attilâ İlhan romanlarında kullandığı semboller, kişi, yer ve obje betimlemeleriyle içinde yaşadığı toplumun gerçeklerini birer göstergeye dönüştürmüştür. Bu göstergeleri “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipinin inşasında kullanan yazar, Türk toplumunun 1950-1960’lı yıllardaki görüntüsünü bu üç roman bağlamında ortaya çıkarmıştır.

Sokaktaki Adam ve Babil’den Öteye Geçme Arzusu

Sokaktaki Adam (1953) romanı, Attilâ İlhan’ın roman türünde yayımlanan ilk yapıtıdır. Roman ilk olarak, 9 Mart 1952 yılında Pazar Postası’nda, tefrika halinde yayımlanmıştır. Türk toplumunda “olumlu tip-gerçek vatandaş” arayışını Hasan bağlamında ele alan romanda kolektif belleği “Sokaktaki Adam”ın sesi temsil etmiştir.

Harap, iki gözlü ahşap evlerde, karımla kavga ediyorum. Avaz avaz bağırıyorum. Randevu evlerinde, kızım kendini kiraltıyor. Bense ona, namuslu bir koca düşünüyorum. Oğlan güreşe merak sardı, sınıfta döndü. Yorgunum elbette. Erdirmek yetirmek beni yordu. Sonra bu sinemalar, barlar, meydan toplanılan, propagandalar, adamı sersem ediyor. Üstelik ben, Sokaktaki Adam’ım; her zaman, her yerde varım. Olmam gerek... biletçi benim. Kuru Çeşme’de inen ihtiyar da benim. Dolmabahçe’de, stadın önünde, oğlunu arayan adam da. Aradığım oğlum mu yalnız? Şehrin sokaklarında; pis, karanlık ve tembel kahvelerde, parti kongrelerinde, başka aradıklarım yok mu? (İlhan, 2020, s. 39).

Sokaktaki Adam’ı “modernist Türk romanının ilk evresine ait birikim” içinde değerlendiren Sazyek (2009, s. 62) “figür profili, sorunsalı, anlatım düzeneği, anlatıcı kimliği ve kurgusu bakımından” yapıtın modernist bir özellik taşıdığını belirtir. Yirmi iki bölümden meydana gelen roman sinemaya has tekniklerin kullanıldığı bir roman olup yoğun aksiyon sahneleriyle tam bir polisiye roman görünümündedir. Attilâ İlhan’ın kendi söylemiyle; “Sokaktaki Adam cinematographique bir romandır. İşleme iyice sindirilmiş. Söylev ya da monolog olarak değil, hareket ve eylem olarak deyimlenmiştir” (İlhan, 2020, s. 11). Gerilim unsurunun ön planda tutulduğu romanda, aksiyon sahneleri de realist betimlemelerle aktarılmış olup okuyucunun gerçeklikle olan bağının koparılmasına özen gösterilmiştir.

Attilâ İlhan'ın Kamarot Hasan özelinde Türk toplumuna ayna tuttuğu roman, bireyin yaşadığı buhranın toplumsal gerçeklik bağlamında analizidir. Attilâ İlhan'a (2004, s. 140) göre, "Toplumsal gerçekçilik, ülkemizin ve ulusumuzun bütün sorunlarını, toplumsal ve tarihsel bir görüş açısından bilimsel olarak görüp en uygun ve en yeni estetik biçimler içerisinde yansıtmaya çalışan, bir sanat yöntemidir." Bu yöntemi romanlarının ana izleği hale getiren Attilâ İlhan, Hasan'ı toplumsal gerçeklerle beraber inşa eder. Dolayısıyla Hasan "olumlu tip-gerçek vatandaş" ın hem kendisi hem arayanıdır. Her edebiyat yapıtının kendine "özgü bir ruhu olduğu gibi toplumun ruhsal durumlarını ifade eden bir yapısı vardır" (2004, s. 63). Hasan romanın yazıldığı dönemin aydın ruhunu temsil eden kişisidir. Attilâ İlhan bu kişinin bireyselliğinde toplumun bilinçaltında yatan sorunlara temas etmiştir. Bireysel ve toplumsal gerçeklikleri bütün çıplaklığı ile romana yansıtan Attilâ İlhan, inşa ettiği bu yapıyla dönemin "sosyo-psikolojik" durumuna ışık tutmuştur. Başkişinin çok sıkıntılı bir ruh haliyle İstanbul'a girişiyle başlayan süreç, toplum yapısındaki ruhsal çöküntüyü de görünür kılmıştır. Romanda olaylar bir vak'a zinciri etrafında şekillenmiştir. Romanın başkişisi olan Kamarot Hasan, üniversite eğitimini yarıda bırakarak gemilerde kamarotluk yapar. Bu sırada yasadışı yollara tevessül ederek kürk kaçakçılığı işine girer ve yasadışı yollardan para kazanmaya çalışır. Bir sokak kavgasını ayırmaya çalışırken aldığı bıçak darbeleriyle öldürülür.

Sokaktaki Adam'ın başkişisi Hasan tip özellikleri taşıyan bir kişidir. Karakterler kurgunun ilerleyişinde etkin rol alan ve romancının vermek istediği mesajı üzerinde taşıyan kişilerdir. Hasan'ı karakter yapan özellikler arasında; "insanî ve toplumsal açıdan tüm temel belirleyicilerin en yüksek gelişim düzeyinin" tiplerde bulunuşu oluşturur. (Boynukara, 2002, s. 182). Hasan'ın olaylar karşısındaki tavrı kötümserlikle iyimserlik arasındadır. Romanda sesi duyulan Sokaktaki Adam, toplumun farklı kesimlerinde yaşayan, farklı meslek gruplarına ait bireyleri temsil eder. "Derin anlamda varoluşsal bir sorgulama" (Gedik, 2022, s. 100) içinde olan Hasan; "Neyi istemediğini bilmekte fakat neyi istediğini bilmemektedir." Modern yaşantı insanı yalnızlaştırmış, geleneksel yaşantının değerleri de deforme olduğundan Hasan iki yaşantı arasında kalmıştır. Dual bir yaşantı içinde olan başkişi aynı zamanda Goldmann'ın (2005, s. 27) "problematik bireyler" olarak adlandırdığı sınıfa dâhil olup "kendi ben"i başta olmak üzere hem bireysel hem de toplumsal bazda bir arayış içerisine girmiştir. Attilâ İlhan, Hasan'ın bu arayışında "Batılı çağdaş kafalı bir aydının Türk toplumu içerisinde kendini nasıl yabancı hissettiğini, bundan dolayı da her şeyi nasıl reddettiğini anlatmıştır" (İleri, 2002, s. 150). Attilâ İlhan, Kamarot Hasan bağlamında, Türk toplumunda değer karmaşası yaşayan aydınların, içinde bulunduğu ruh halini göstermiştir.

Sokaktaki Adam'da "yarı aydın kişilerin seviyesiz tartışmalar içerisinde kaybolduğunu" ifade eden Karpaz (2009, s. 117); her şeye rağmen "olumlu vatandaş" figürünün bu yeni aydın kitlesi içerisinden çıktığını dile getirerek şu açıklamayı yapar. "Bu arada düzensizliğe, karamsarlığa katılmayan bir aydın kitlesine de rastlanır. Çoğu köylü asıllı olan bu aydınlar, memleket işlerine karışmak, seslerini duyurmak için çırpınır. Özellikle köylünün hayat şartlarını

geliştirmeye çalışırlar. Güçleri, belirli bir amaçları olmasından, ayrıca köydeki tabii hayatla sıcak insan ilişkilerinden doğan ve gelişen güçlü psikolojilerinden ileri gelir."

Kurgunun başkişisi olan Kamarot Hasan "olumlu-gerçek vatandaş" arayışının simgesel karşılığı olarak tasarlanmıştır. Romanda yasadışı işlere karışan ve eylemleriyle dikkati çeken Hasan kültürlü ama zihni bulanık bir kişidir. Okuduğu fakülteyi ve sevdiği kadın olan Ayhan'ı bırakarak gemilerde kamarotluk yapması yaşadığı çelişkilerin bir göstergesidir. Eylemleriyle söylemleri arasındaki tezat bu dönemde yaşayan aydınların genel karakterinin de yansımasıdır. Kendini kuvvetli bir bilinç sağaltımına tutan Hasan "olumlu tip-gerçek vatandaş" arama cehdinde olan ama bunun yanında zaaflarına yenik düşen bir kişidir. Yaşadığı topluma karşı tepkisini eğitimi yarıda bırakıp illegal faaliyetlere katılmakla gösterir. Hakan Sazyek (2009, s. 95) Hasan'ın bu durumunu; "özel yabancılaştırma yaşayan 'anomik bir birey'in macerası" şeklinde ele alarak şu değerlendirmeyi yapar: "Toplumun temelini meydana getiren değer ve norm gibi etmenlerle, bireyi bunlara uymaya yönlendiren hatta zorlayan kurumlar arasındaki kopma durumudur. Yabancılaştırmanın yaygınlıkla bilinen karşılığı olan kendi değerlerinden uzaklaşmanın yanı sıra 'özel' bir yanının da oluşunun kanıtı, herkeste olmasa da bazı kişilerin davranışlarında, tutumlarında ve dış dünyayı algılayış tarzlarında oluşan olağan ötesi yaşantı ve durumların bulunmasıdır."

Romanda Hasan'ı bir gölge gibi takip eden Antonio onun parçalanmış benliğidir. "Sokaktaki Adam"ın sesi "olumlu tip-gerçek vatandaş"ın sembolik karşılığı olarak bu öteki benlikle sürekli çatışma içinde bulunur. Kurguda Hasan'ın fakülte yıllarında sevgilisi olan Ayhan, Hasan'ın idealleriyle tezat bir kişidir. Yaşadığı ortamın şartlarına göre hareket eden Ayhan, toplumsal normları aşmamış, Hasan'ın Babil'den öteye geçme çağrısına olumlu bir cevap vermemiştir. Dolayısıyla onun Hasan gibi bu dünya ile ilgili bir kavgası yoktur. Yazar Hasan'ı idealine bağlı bir olumlu tip olarak kurgulamış, Ayhan'ı da bu tipin özellikleri belirginleştirecek tezat bir kişi olarak romana dahil etmiştir. Ayhan çirkinliklerin, kumarbazların, üç kağıtçıların, sapıkların bulunduğu Babil'de kalmak istemiştir. Ayhan Hasan'ın "Babil'den öteye gitmek" isteğine karşı verdiği tepkiyi fakültedeki arkadaşlarına anlatırken yaşadığı bir ikilemi de ortaya koymuştur. Hasan'ın Tevrat'ta adı geçen "Babil'den öteye gitmek" ifadesine karşı Ayhan'ın "Ben Bâbil'deyim" (İlhan, 2020, s.204) demesi Hasan'la aynı müştereklerde buluşamadıklarının bir göstergesidir. Onu sevmesine rağmen Hasan'la gitmek istemeyen Ayhan, Hasan'ın "Bâbil'den öteye" gitmek istemesini anlayışla karşılmasına rağmen onun da yarıda bıraktığı fakülte eğitimi tamamlamasını, saygın bir yerde olmasını arzulamaktadır.

Zenciler Birbirine Benzemez ve Mehmed Ali'nin "Tozlu Yalnızlığı"

Zenciler Birbirine Benzemez, Attilâ İlhan'ın bireyi ele alıp onun iç dünyasını, toplumsal gerçekler bağlamında dile getirdiği bir arayış romanıdır. Attilâ İlhan,

1951–1952 yılları arasında Paris’in her biri birer kültür, sanat ve edebiyat mahfili olan Quarter Latina, La Vache, Mabieu, Dupont ve Lutetia gibi kahvehanelerinde bu romanı yazmaya başlamış, İstanbul’da da bitirmiştir. Roman kişilerini daha çok yakın çevresinde tanıdığı, gördüğü kişilerden seçen Attilâ İlhan, Mehmed Ali’nin “olumlu tip-gerçek vatandaş” arayışını da bu mahfillerde tanıdığı kişilerin söylemleriyle görünür kılmıştır. Taner Timur (2002, s. 269) onun roman kişilerini inşa ederken nasıl bir yol izlediğini, *Bıçağın Ucu* romanına yazdığı bir nottan yola çıkarak şöyle aktarıyor: “Her kahraman tanışılmış, birlikte yaşanmış, en azından çok iyi gözlemlenmiş birkaç tipin bileşkesidir... Birisinin toplumsal-sınıfsal konumu, ötekisinin bireysel-cinsel diyalektiği, berikinin fizik nitelikleri, bu bileşkenin içinde erimiş, yeni bir kişiliğin doğmasına neden olmuştur.”

Zenciler Birbirine Benzemez romanı, muhteva itibarıyla *Sokaktaki Adam*’ın devamını oluşturur. Roman başkışisi Mehmet Ali’nin kendi iç çatışmalarına rağmen “olumlu tip -gerçek vatandaş”ı bulma yolundaki mücadelesi muhtevayı şekillendirmiştir. “Sokaktaki Adam romanının başkışisi Hasan’a göre bir çıkar yol olabileceğine inanan Mehmed Ali hem daha az kötümser hem de arayışları sırasında bir kaosa sürüklendiği için daha talihsizdir” (Gedik, 2023, s. 126). Roman başkışinin iç çatışmalarıyla “olumlu tip-gerçek vatandaş” arayışına girdiği dönemleri yansıtacak bir şekilde kurgulanmıştır. Toplam yirmi bölümden meydana gelen roman, her bir bölümünde Mehmed Ali’nin ruhsal durumundaki gelişmeler dikkate alınarak tasarlanmıştır. Olayların akışı kültür, yaşayış ve medeniyet bakımından birbirinden farklı iki şehir olan İstanbul ve Paris’te geçmiştir. Paris Mehmed Ali’nin bilinçlenmesinde önemli bir misyon üstlenmiştir. Diyalog içine girdiği insanlardan bazılarının söylem, eylem ve davranışlarındaki bütünlük, Mehmed Ali’yi etkilemiş, düşüncelerinde müspet manada değişimlere neden olmuştur. Bu tarz bir yaklaşım onun “olumlu vatandaş”ı bulma yolundaki gayretini daha da güçlendirmiştir.

Roman başkışisi Mehmed Ali’nin değişik zamanlarda bulunduğu İstanbul ve Paris gibi şehirler “olumlu vatandaş” arayışında dikkat çeken şehirlerdir. Başkışinin gözlemleri, içinde bulunduğu ruhsal durumunu yansıtacak şekilde aktarılmıştır. Mehmed Ali’nin yetimhanede büyümesi, babasının olmaması gibi hususlar onun iç dünyasında aşılması güç yüksek duvarların örülmesine neden olmuştur. Roman, Doğan’ın (2018, s. 105) da ifade ettiği gibi “başkışinin iç çatışmalarını, kendisini ve toplumu sorgulamalarını, farklı kültür ve insanlar arasındaki bocalamalarını” anlatır. Mehmed Ali Paris’in yoğun araç trafiğiyle birlikte koşuşturan insan kalabalıklarını görünce sıkılır. Bu insan kalabalığı, araçların çıkardığı gürültü ve keşmekeş onun zihinsel algılarını olumsuz yönde etkiler. Gustav Jahoda (2011, s. 131) "Kalabalığın gürültücülüğünün her zaman için deliliğe çok yakın olduğunu" ifade eder. Kalabalıkların birer robot gibi mekanik hareketlerini görünce Mehmed Ali’nin içindeki yalnızlaşma ve sıkıntı daha da artar.

“Mehmed-Ali’nin yalnızlığı, keçe tüylü, tozlu bir yalnızlık. Bu toz onu boğuyor. Yalnızlığın tozu. Paris’in gündelik hayatı, bir makine düzeniyle onun dışında, sürüp gider. Sabahları, ortalık henüz aydınlanırken, metrolar işçileri ve gazetelerini

taşımaya koyulurlar. Otobüslerin, ağır kamyonların gürültüsünden uyuyamazsınız. Hal taraflarında, terli, sevinçli, utanmaz bir kalabalık! Daha sonra öğrenciler, memurlar. Herkes hayatını yapan ya da bozan, günlük işkenceyi çekmeye koşar” (İlhan, 1987, s. 157). Anlatıcı yazar, Mehmed Ali’yi bu durumdan kurtarmak için ona “öteki ben”i olan Mustafa’yı arkadaş olarak tayin eder. Mustafa, Mehmed Ali’nin sağduyusu olan personasıdır.

Kimi kararlarında bu sağduyunun sesine kulak veren Mehmed Ali etrafında gördüğü kişi ve olayları Mustafa’nın zihin süzgecinden geçirir. Kurguda başkişinin sevgililerinden biri olan Sabiha için de Mehmed Ali bu zihin süzgecini kullanır. Mustafa’yı bir iç ses olarak Mehmed Ali’nin “olumlu tip-gerçek vatandaş” imgesinin kendi silüetindeki bir yansıması olarak görmek mümkündür.

Mehmed Ali’nin zihin dünyası Mustafa vasıtasıyla da dile getirilir. Mehmed Ali’nin tasarlayıp da bir türlü eyleme dönüştüremediği düşünceler Mustafa’nın söylemleriyle belirgin bir hale gelmiştir. “-... Şunu iyi bil, o senin beğenmediğin Sabiha, şu zamanda ve bu yerde, sağduyuyu temsil ediyor” (İlhan, 1987, s. 122) ifadeleri Mustafa’nın Mehmed Ali’yi bilinçlendirme yolundaki uyarı ve tavsiyeleri dir. Mehmed Ali, yaşadığı çağın sorunları içerisinde şekillenmiş iç huzursuzluğu olan bir insandır. “Kendini ve başka insanları mutlu” (Arseven, 2010, s. 254) etme yolundaki mücadelesi onu “olumlu vatandaş” statüsüne çıkarmıştır. Romanın bir çeşit hayali kahramanı olan Mustafa “yuvarlağı çalıştır”, “şeytanını geride bırak da git” gibi ifadelerle Mehmed Ali’yi yönlendirir. Bazen de Mehmed Ali’nin öfkeli sözlerine karşı Mustafa devreye girerek onu mantıklı düşünmeye zorlar. Süreyya ile tanışmasını sağlayan Mustafa, Mehmed Ali’nin mizacıyla uyuşmamasına rağmen onunla tanışmasında öncülük ettiğinden dolayı her türlü hakarete maruz kalır. Özher (2009, s. 98), Mehmed Ali’nin sorumluluklarını yerine getirmeyen bir kişi olduğunu, yapması gerekenlerin sorumluluğunu da Mustafa üzerinden başkalarına yüklediği için kendine ve topluma karşı yabancılaştığını ifade eder. Mehmed Ali’nin kararlarında Mustafa’nın etkili olması, ikilem içinde olan aydınlara yapılmış sembolik bir göndermedir. Aydınlar sorumluluklarını yerine getirmediği için toplumla aralarına mesafeler girmiştir. Mustafa aradaki mesafeyi kapatmak için Mehmed Ali’nin sağduyusu olsa da kimlik problemi yaşayan aydını temsil eder.

Kurtlar Sofrası ve “Mahmud Gibi Yaşamak” Ümid’i

Kurtlar Sofrası, Attilâ İlhan’ın tezli roman geleneği içinde yazdığı sosyal gerçekçi bir romandır. Roman, Türkiye’nin tek partili yönetim şekline çok partili sisteme geçildiği dönemin olayları etrafında kurgulanmıştır. Attilâ İlhan, 1950-1960 yılları arasında Türkiye’de yaşanan olayları mercek altına alarak başta siyaset kurumu olmak üzere pek çok meseleyi tartışmaya açmıştır. Romanın fikri alt yapısını yazarın “milli sol” adını verdiği terkipçi düşüncesi oluşturur. Narlı’nın (2015, s. 48) ifade ettiği gibi “Attilâ İlhan, Marksizm’i tarihe, devrimciliği Atatürk’e, sosyal gerçekçiliği halkçılığa bağlayarak” bu terkipte ulaşmıştır. Bu terkipte Kemalist

değerlerle, Sosyalist düşüncenin diyalektik felsefe bağlamında yeniden üretilmesi söz konusudur. Attilâ İlhan, ortaya çıkan bu yeni düşünceyi “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipleriyle roman kurgusuna dâhil etmiştir. Bu kişiler “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipinin özelliklerini taşıyan kişiler olup her biri yaşanan problemleri ayrı ayrı dile getirmiş, hadiseler karşısında devrimci bir ruhu benimseyip müşterek hareket etmişlerdir. Mahmud Ersoy, Ümid Keleşoğlu ve Hüsnü Faik gibi kişiler bu devrimci ruhun romandaki temsilcileri olmuştur.

Birlik gazetesi başyazarı Mahmud Ersoy, Kemalist değerlere sahip bir gazetecidir. Gazetede köşesinde iktidarı eleştiren yazılar yazar. Yazdığı yazılar şahsi çıkarları uğruna ülke menfaatlerini çiğneyen kişileri rahatsız eder.

Mahmud yazıyordu. Demokrasi teşebbüsünün, büyük ve rezilce bir ticari vurgun şeklinde soysuzlaştığını; alınlarında banknot damgası taşıyan birtakım yüzü akmış kimselerin, akla hayale gelmeyecek fırladıklar çevirerek bu vurgundan akılları durduran karlarla çıkmaya çalıştıklarını! Milletlerarası tröstlerle Bakanlar arasında, gizli ortaklıklar bulup çıkarmıştı. Her kurulun ticari şirketin, bir ucuyla siyasi nüfuza değdiğini söylemiş; banka, borsa, kredi faaliyetlerinin gerisinde, doymak bilmez bir sonradan görme oburluğunun, bütün ülkeyi çıkarına işletmek için, yeni düzenler kurduğunu, anlatmaya gayret etmişti. Anlatabilmiş miydi? Basına yöneltilmiş baskı, durmaksızın artıyordu. Yeniden cezaevlerinde ilk gazeteciler. İspat hakkı üzerindeki tartışmalar. Niye? Çünkü rejim, adını kullanıp kirlettiği halk yığınlarını, tekrar gerici eğilimlerini uyararak avutuyor, gerçekte bu azınlığın, hem de çok küçük bir işadami, toprak ağası ve politikacı azınlığının çıkarına işliyor (İlhan, 2021, s. 457, 458).

Mahmud Ersoy’un bu değerleri ihtiva eden “Mustafa Kemal’in İnkılap Teorisi” isimli bir de kitap çalışması vardır. Bu kitapta ulusal sol düşüncesinin temel rükünleri olan halkçılık ve devrimciliğe vurgu yaparak antiemperyalist olduğunu vurgular. “Kapitalizme ve emperyalizme karşı, sây esasına dayanan halkçılık, Mustafa Kemal devrimciliğini, sonunda radikal bir sosyalizme götürmez mi? Daha aşağısına kurşun kalemle bir cümle daha eklenmiş. Hele devletçilik vasfı göz önünde tutulursa!” (İlhan, 2021, s. 380). Atatürkçü düşünceye sahip olan Mahmud Ersoy, Demokrat Parti hükümetinin parti politikalarını eleştirir. Bu eleştirileri korkmadan aleni bir şekilde gazetesindeki köşesinde dile getirir. Mevcut hükümetlerin, buna İnönü hükümeti de dahil olmak üzere Cumhuriyetin kazanımlarından uzaklaşılmasını ülkenin kurucu iradesine karşı bir saygısızlık olarak görür. Atatürk devrimlerini Türk ulusunun istikbali için bir zorunluluk olarak gören Mahmud Ersoy, içselleştirilememiş bir Atatürkçülüğün insanlar için masal gibi algılanacağını dile getirir.

Mustafa Kemal'i Saray'a ve onunla işbirliği halinde olan milletlerarası emperyalizme karşı, ümitsiz, kanlı, fakat azimli bir ihtilal hazırlayıp başaran; arkası sıra, milletin sosyal yüzünü

kökünden değiştirecek, radikal inkılapları yöneten bir aksiyon adamı, bir inkılap çocuğu, bir halk hareketinin siyasi ve askeri lideri diye almıyoruz da; daha çok törenlerde dalkavukluk edilen, gururlu, kendinden emin, ama klişe haline geldiği için önemini kaybetmiş, bir put halinde alıyoruz. O sanki bizden, bizim içimizden çıkmamış; en eski, en halledilmez nedenlerimize, karşılıklar aramamış, yollar çizmemiş. Sanki 1919 hareketi doğrudan doğruya bizi, geçmişimizi olduğu kadar geleceğimizi ilgilendiren; esaslı dayanak noktaları veren bir toplum davranışı değil, çocukluğumuzda dinlediğimiz heyecanlı bir masal. Sadece bir masal. Kim bilir belki bu yüzden, kurtuluş ümitlerimize daima hazır ve yabancı reçeteler arıyoruz (İlhan, 2021, s. 201).

Attilâ İlhan, Mahmud'un Atatürkçü değerleri benimseyen ve bunu hayatının bir dinamiği haline getiren yaşantısını "olumlu tip-gerçek vatandaş" kategorisine dâhil etmiştir. Aydın sorumluluğu taşıyan Mahmud aynı zamanda entelektüel donanıma sahip, okuyan, düşünen ve sorgulayan bir gazetecidir. Mahmud Ersoy, Kemalist ülküye bağlı, sosyal gerçekçi bir aydın olan Attilâ İlhan'ın romandaki yansımasıdır. Bauman'ın "toplumsal tip" tarifine uygun düşen Mahmud, entelektüel donanımıyla "olumlu tip-gerçek vatandaş" tipine dönüşmüştür. Bauman (2014, s. 7) bu tarz entelektüel donanıma sahip yazarları "ulusun zihnini etkileyip politik liderlerin hareketlerine biçim vermek suretiyle siyasi sürece doğrudan müdahale etmeyi ahlaki sorumlulukları ve kolektif hakları olduğunu düşünen kişiler" olarak ifade eder.

Attilâ İlhan'ın sahip olduğu Kemalist düşünce roman kişileri üzerinden okuyucuya sunulmuştur. Maktül Mahmud Ersoy, Ümid ve Birlik gazetesi sahibi başmuharrir Hüsnü Faik farklı tonlarda da olsa Attilâ İlhan'ın düşüncelerini temsil eden kişiler olmuştur. Kişilerin sahip olduğu bilinç yapısı ile toplumsal sınıfların bilinç yapısı arasında sıkı sıkıya bir ilişki olduğu görölmüştür (Gedik, 2023, s. 294).

Romanın başkişisi Ümid, Paris'te bulunmuş Batılı çağdaş değerleri savunan çelimsiz, zayıf yapılı bir tiptir. Ümid'in fiziksel yapısı ile iradi özellikleri bir konteks içinde betimlemiştir. Babasının zengin olması, ona her türlü konforu yaşama imkânı sağlamıştır. Paris'te tanıştığı İtalyan kökenli Gianna ile sıkı dostluklar içine girmiştir. Onun tavsiyeleriyle kendine yatırım yapan Ümid, yeni bir kadın imajıyla İstanbul'a döner. Ümid'in yeni bir kimlik kazanmasında Gianna'nın etkisi büyük olur. Gianna, İstanbul'a dönen Ümid'le bağını kesmez, ona mektuplar yazarak çalışmanın, iyi yaşamanın ve başarılı olmanın faydalarından bahseder. Gianna'nın bu tarz davranışları sergilemesinde "olumlu tip-gerçek vatandaş" kimliği etkili olmuştur. Gianna yazdığı mektupla, Ümid'i sarsarak kendine getirir:

... ancak çalışarak var olduğumu anlıyorum. Çalışmak beni ayakta tutuyor ve kurtarıyor. Tembellik etmek ve boş yaşamak, insanı varlığından kuşkalandıran şeyler! Aksiyona katılır katılmaz artık bir anlam taşıdığımdan eminim. Onun için çalışmanı..." O da çalışacak. Yaşayabilmek, en ilkel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için de gerekli bir

şey bu. Ne yapabilir Ümid? Notre-Dame-de Sion mezunu. Fransızca bilir. Okur ve yazar. Sekreterlik edemez mi? Daktiloluk? Mütercimlik? Fransızca öğretmenliği edebilir, özel okullarda (İlhan, 2021, s. 366, 367).

Ümid İstanbul'a döndükten sonra babasının yanına gelip giden insanlardan hiç hoşlanmaz, kendisinde onların karanlık işler çevirdiğine dair bir kanaat oluşur. Babasıyla çatışma yaşadığı zamanlarda hayal kurup, Gianna'nın yanına giderek ondan destek alır. Gianna'nın Ümid üzerindeki olumlu etkisini Batı'yı görüp memlekete dönen aydın tipi içinde görmek mümkündür. Ümid *Kurtlar Sofrası*'nda büyük değişim ve dönüşümler yaşayan başkişidir. Başkişinin bu durumu modern roman anlayışında "olumlu kişi" olarak değerlendirilmiştir (Özger, 2018, s. 287). Türkiye'de, Notre Dame de Sion'da okumuş, maddi bakımdan zengin bir ailenin kızı olan Ümid, görüş ve düşünce itibarıyla de tamamıyla Avrupalı tarzda yetişmiş modern bir kadındır. Paris'te kaldığı beş yıl boyunca iktisat eğitimi alan İtalyan asıllı Gianna'nın kendi üzerindeki olumlu etkisinden romanda şöyle bahseder:

İstanbul'dayken de düşüncelerim, babamın istediklerinden aynı ve bağımsız geliyordu. Paris'te ilk defa maddi hayatımı gönlümce ayarlamıştım. Sade, basit, temiz ve yüksek. Gianna olmasaydı, yapamazdım belki bunu. Belki bir zaman şaşalar, ne yapacağımı kestiremez, sonunda da Halil üzerinden Paris'imi çarçur ederdim, ya da düzele bozula yine içten tasarladığıma ulaşırdım. Gianna beni, zaman kaybetmekten kurtardı. Onun yardımıyla kişiliğimi, kişiliğimin gerektirdiği yaşamayı, çok da uğraşmadan kuruverdim. Tabii ya! Benim hayatım, Paris. Ancak, oradaki yıllarımda, her günümü çalışarak hak ettim. Bu yüzden Paris dendi mi, etrafımdaki kızlardan ayrı, onları şaşkırtan şeyler düşünüyorum, söylüyorum (İlhan, 2021, s. 366).

Ümid'in babası Zihni Keleşoğlu, elemanlarına hayali şirketler kurdurarak hükümetten ihaleler alan sahtekâr bir iş adamıdır. Yasa dışı yollara tevessül eden Keleşoğlu'nun bu yolsuzlukları, gazeteci Mahmud Ersoy tarafından gazetede haber yapılırca, Zihni Keleşoğlu onu öldürtür. Mahmud Ersoy, "Kuva-yı Milliye Ruhu"na sahip, Kemalist çizgide yer alan ve aynı zamanda da Ümid'in sevgilisidir. Paris dönüşü Samsun vapurunda tanışıp ilgi duyduğu Mahmud, zamanla onun ruh dünyasında büyük değişimlere neden olur. Özellikle Gianna'nın tavsiyeleri bu değişimi hızlandırır. Evde geçen bir konuşma esnasında Mahmud Ersoy'un babası tarafından öldürüldüğünü öğrenmesi onda büyük bir travmaya yol açmıştır. Bu travmanın etkisiyle evden ayrılıp Mahmud'un pansiyon odasına yerleşir ve duyduklarını Hüsnü Faik'e anlatır. "Olumlu tip-gerçek vatandaş" tipinin özelliklerini romanın başkişisi olarak üzerinde taşıyan Ümid, Mahmud'un öldürülmesinden sonra bir bilinç yenilenmesi yaşayarak "Mahmud gibi yaşamak" ülküsüne bağlanır. Romanda bu durum şöyle anlatılmıştır:

(...) Mahmud gibi yaşamak! Evet, ancak böyle yaşarsa, onun bıraktığı yerden alıp, yeni ve değişik hallere uygun davranışlar halinde

geliştirirse, bozulmaya çözülmeye başladığından korktuğu kişiliğini de kurtaracak. (...) Sonunda besbelli çevreme yenildim. Gururumu, kirli tutkularımı işe karıştırarak, silkinmek istedim Mahmud'dan. Kişiliğimin çözülmesi değilse, ne? Farkında olmadan Fransızca ve yüksek sesle tamamlıyor:

decomposition!

Sonra koridordan, salondan, sınırları belirsiz siyah bir karaltı olarak geçip, banyoya girdi. Çabucak soyundu. Şofbeni yaktı. Alevlerin yükseklığı ve hınzır maviliği; omuzlarına, göğüslerine ve yüzüne vuran suyun ısrarlı sıcaklığı onu değiştiriyor, sanki yeniliyordu. Az çıkmamanın, çok ve yalnız başına düşünmenin getirdiği eskimişlik duygusu, öfkeli suyun basıncına direnememiş, eriyip dağılmıştı. Bilenmek gibi bir şeydi bu. Ya da gömlek değiştirmek gibi. Banyosu bitince, yepyeni bir açlığın parıltılı boşluğu, karnında büyüdü (İlhan, 2021, s. 365).

Kurtlar Sofrası, sosyal gerçekçi romanda bulunması gereken bütün öğeleri barındırır. Eleştirel tarafı oldukça yoğun olan roman yakın geçmişin bilgi ve belgeleri ile tarihi hafızasından yararlanılarak yazılmıştır. Attilâ İlhan milli şef İnönü ile Adnan Menderes'in söz sahibi olduğu bu yakın geçmişi, uygulanan hükümet politikaları bakımından eleştirir. Bu dönemde ikinci dünya savaşını bahane ederek, sıkı bir ekonomi-politika uygulayan İnönü'nün, Atatürk İlke ve İnkılaplarından uzaklaşması eleştirilmiştir. Aynı eleştirinin daha da fazlasını, seçimleri kazanan Adnan Menderes'in şahsında Demokrat Parti hükümetine yapmıştır. Bu eleştirileri "olumlu-tip gerçek vatandaş" tipinin romanda karşılığı olan Mahmud, Ümid, Hüsnü Faik, Gianna ve Gerda gibi kişiler üstlenmiştir. "Olumlu tip-gerçek vatandaş" düzleminde eleştirilen hususları şu şekilde sıralayabiliriz: Menderes Hükümetinin partizanca eğilimleri ya da tarafgirliği, ülke kaynaklarının yabancılara ve yandaş şirketlere peşkeş çekilmesi, devlet radyolarının siyasi propaganda aracına dönüştürülmesi medyanın güdüm altına alınarak halka doğru haber ulaştıracak kaynakların önünün kesilmesi, laiklikten uzaklaşılması, aydınların baskı altına alınması, istemedikleri kişilerin, özellikle de kendi açıklarını ifşa eden gazetecilerin öldürülmesi, çete ve mafyalarla iş tutması gibi hususlar eleştirilen konuların başında gelir.

"Olumlu tip-gerçek vatandaş" kategorisi içinde değerlendirilebilecek kişilerden biri de Birlik gazetesinin sahibi Hüsnü Faik'tir. Hüsnü Faik, Kemalist ülküyü savunan Kuva-yı Milliye ruhuna sahip bir vatanseverdir. Hüsnü Faik'in gazetede çalıştığı odası onun kişiliğini ele veren objeler etrafında şöyle betimlenmiştir. "Sevres taksimini gösteren, eski harflerle bir Türkiye haritası; yazı masasına dağılmış, Mustafa Kemal'in söylev ve demeçleri; hatta yılanmışlıkları ve beraber yaşanmışlıklarıyla, Hüsnü Faik'ten birer parça haline gelmiş eşyaların, odanın içindeki düzenlenişi" (İlhan, 2021, s. 624).

Sahibi olduğu Birlik gazetesinde, ulusal kurtuluş savaşını destekleyen, askerlere

şevk veren yazılar kaleme almıştır. Gazetesini “Kemalist ülküyü” benimsemiş olan herkesin görüş ve düşüncelerine açık hale getirmiştir. Fakat iktidar tarafından sürekli manipüle edilerek gerçekleri yazması engellenmeye çalışılmıştır. İktidar yanlılarının, sürekli olarak Mahmud’un öldürülmesinde yazdığı yazıların etkili olduğunu beyan etmeleri karşısında Mahmud’un manevi şahsiyetine sahip çıkmış, onun düşüncelerine gazete olarak da saygı duyduklarını ifade ederek Kemalist ülküden asla vazgeçmeyeceklerini ifade etmiştir. Hüsnü Faik, bütün olumsuzluklara, başta iktidar ve çıkar gruplarının baskılarına rağmen Mahmud ve Ümid’e sahip çıkmaktan vazgeçmemiş, gazetesini hak ve hakikatin sesi haline getirmiştir. Güç odakları karşısında boyun eğmeyen aynı zamanda ülkenin kazanılmış değerlerinin heba edilmesine gönlü razı olmayan Hüsnü Faik, bütün bu özellikleriyle romanda “olumlu tip-gerçek vatandaş” statüsüne yükselmiştir.

Sonuç

Romanlarını yaşadığı toplumun gerçekleri üzerine kuran Attilâ İlhan, çok yönlü bir sanatkâr olup toplumcu gerçekçi bir romancıdır. Toplumcu gerçekçi romancılar yaşadıkları toplumun bütün yönlerini bir ayna gibi yapıtlarına yansıtmışlardır. İncelediğimiz üç romanda “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipi kimi zaafı olmasına başkışilere verilmiş roller, verilmek istenen mesaja göre kurgulanmışlardır. *Sokaktaki Adam*’da Hasan, *Zenciler Birbirine Benzemez*’de Mehmed Ali, *Kurtlar Sofrası*’nda Ümid, Mahmud, Hüsnü Faik ve Gianna’yla temsil edilen “olumlu tip-gerçek vatandaş” tipi, “yabancılaşma”, “yalnızlık”, “kendini bulma”, “muhalefet etme” ve “temsil” gibi kavramların romanlardaki taşıyıcısıdır. Türk toplumunun gelişim evrelerine paralel olarak kimlik bunalımı yaşayan Türk aydını teşrih masasına yatırılmıştır. Batılılaşma ile birlikte yönünü tamamen Batı’ya çevirmiş olan Türk aydını, bağlı bulunduğu değerlerden uzaklaşarak yeni bir kimlik arayışına girmiştir. Yeni kimlik arayışları ise aydınları kendi toplumuna karşı yabancılaştırmıştır. Sürekli ikilem içinde olan bu aydınlar aynı zamanda kendilerine duyulan güveni sarstıkları için toplumdaki huzursuzluğun ana sebebi olarak görülmüşlerdir. Attilâ İlhan, *Sokaktaki Adam* ile *Zenciler Birbirine Benzemez* romanlarında bir arayış içerisinde olan Türk aydınının gerilimli halini kurguya taşımıştır. Bu arayışı roman başkışileri aracılığıyla veren yazar, bireysel ve toplumsal sorunları da yine bu kişiler üzerinden görünür kılmıştır. Attilâ İlhan, *Sokaktaki Adam*’da Kamarot Hasan; *Zenciler Birbirine Benzemez*’de Mehmed Ali ile aydınımızın içinde bulunduğu ruh halini ortaya çıkarmıştır. Tezatlar içinde olmalarına rağmen daima yeni bir şeylerin peşinde olan bu tamamlanmamış kişiler olumlu insan tipi arayışının kurguya yansımış halidir. Attilâ İlhan, bu arayışı; *Kurtlar Sofrası*’nda Ümid’le ideal bir seviyeye taşımıştır. Ümid yaşadığı bilinç tazelenmesiyle yeni bir aydınlanma dönemine girer.

Sokaktaki Adam’da Hasan “ne istediğini bilmeyen ama ne istemediğini bilen” bir adamdır. Kendisini “Mohinkanların sonuncusu, yalnız bir kurt” olarak takdim eden Hasan, sokaktaki adamın sesidir. *Zenciler Birbirine Benzemez*’de Mehmed Ali, Sokaktaki Adam’ın sesine “öteki ben”i Mustafa’yla eşlik eder. Bölünmüş iki benlik

arasında gidiş gelişleri yaşayan Mehmed Ali, arayış içindeki Türk aydınının kimlik bunalımını yansıtır. İki zıt kutup içinde nereye varacağını kestiremeyen Mehmed Ali, Tanzimat'tan beri devam eden medeniyet bunalımının bir göstergesine dönüşmüştür. Paris kahvelerinde sabahlayan ve kendini “toplumun tükürdüğü adam” diye niteleyen Mehmed Ali ile İstanbul'a dönüş kararı veren Mehmed Ali aslında arayış içindeki Türk aydınının eve dönüşünü ifade eder. Onun, “kendini ait hissedemediği” bir yere dönüş kararı vermesi mücadeleden vazgeçmeyeceğini göstermiştir. Attilâ İlhan, her şeye rağmen Mehmed Ali'nin bu ikircikli yapısından “olumlu tip-gerçek vatandaş”ı inşa etmeye çalışmıştır. *Kurtlar Sofrası*'nın kalabalık kişileri içinde Ümid, bilinç tazelenmesiyle yeni bir aydınlanma dönemine girer. Hasan ve Mehmed Ali'nin atlayamadığı son eşiği de geçip çelişki ve tezatlardan arınabilen Ümid, olumlu tip-gerçek vatandaş arayışında sona geldiğini haber verir. Ülke gerçeklerini görebilen, sorgulayan, geçmiş ile gelecek arasında muhasebe yapabilen Ümid, Kemalist aydınlanmayı savunan olumlu bir tip olarak ülkenin geleceğini bu düzlemde görür. Ümid, somut göstergeler üzerine inşa edilmiş bir roman başkişisidir. O, Mustafa Kemal'in ilke ve inkılaplarının Türk toplumu için bir kurtuluş reçetesi olduğuna inanmıştır. Sonuç olarak, incelenen üç roman aynı meselenin farklı cephe ve aşamalarını deneyimleyen arayış içindeki kişilerin sınanma süreçlerine dayanmaktadır. Kendi ideolojisi ve birikiminden yola çıkarak yakın tarihimizde tanıklık ettiği aydın bunalımını aşmaya ve ideal bir vatandaş modeline ulaşmaya çalışan Attilâ İlhan, Hasan ve Mehmed Ali ile işaret ettiği tezatlara, çatışmalar, tamamlanmamışlık ya da kendi deyimiyle “kemirilmişliği” *Kurtlar Sofrası*'nın ideal kişileri ile aşmış, toplumun refahını destekleyecek örnek bir model sunmuştur.

Kaynakça

- Arseven, T. (2010). Attilâ İlhan'ın romanları ve romancılığı. Y. Çelik (Ed.). *Attilâ İlhan armağanı: Kaptan'a saygı ile...* (s. 319-364) içinde. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Yasa koyucular ile yorumcular*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Boynukara, H. (2002). Karakter ve tip. *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı*, 65/66/67, 174-187.
- Çetin, N. (2019). *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çil, H. (2016). Türk romanında toplumsal tip anlatısı: imkânlar ve sınırlar üzerine bir değerlendirme. M. A. Aydemir (Ed.). *Toplumsal tipler*. (s. 89-119) içinde. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Doğan, A. (2018). *Tarih ve mekân odağında Türk romanı incelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları.
- Gedik, N. (2022). Bâbil'den öteyi seçen Sokaktaki Adam'ın yapısalıcı eleştiri bağlamında çözümlenmesi. *The Journal of Turkic Language and Literature*

Surveys (TULLIS), 7(2). Erişim adresi:
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2432316>.

- Gedik, N. (2023). *Attilâ İlhan'ın ilk üç romanının oluşumsal yapısalcılık bağlamında incelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Goldmann, L. (1998). *Diyalektik araştırmalar*. (A. Timuçin & M. Sert, Çev.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Goldmann, L. (2005). *Roman sosyolojisi*. (A. Erkay, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Gülendam, R. (2006). *Türk romanında kadın kimliği*. Konya: Salkımsöğüt Yayınları.
- Güngör, B. (2019). Attilâ İlhan'ın özgün toplumcu-gerçekçilik anlayışı: 'sosyal realizm'. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(25). 188-202.
- İleri, S. (2002). *Nam-ı diğer kaptan-Attilâ İlhan'ı dinledim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlhan, A. (1987). *Zenciler Birbirine Benzemez*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- İlhan, A. (2004). *Gerçekçilik Savaşı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlhan, A. (2020). *Sokaktaki Adam*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İlhan, A. (2021). *Kurtlar Sofrası*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jahoda, G. (2011). *Sosyal psikoloji tarihi*. (Ş. Başlı, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. (2009). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Köksal, D. (2009). *Atilla İlhan: Modern Türkiye Siyasi Düşünce, Kemalizm, (editörler. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), c.2, 6. Baskı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Michaud, G. (2004), Bir disiplin olarak edebiyat sosyolojisinin kurulması. (H. Uçan Çev.). K. Alver (Ed.) *Edebiyat sosyolojisi incelemeleri*. (s. 57-67) içinde. Ankara: Hece Yayınları.
- Moran B. (1991). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*, genişletilmiş 8. Baskı, İstanbul: Cem Yayınları.
- Moran, B. (2011). *Türk romanına eleştirel bir bakış*. Cilt: 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, E. (1981). Toplumcu gerçekçilik / toplumcu gerçekçilik akımının kaynakları. *Türk Dili Dergisi Yazın Akımları Özel Sayısı*. 349, 95- 133.
- Özger, M. (2018). Kurtlar Sofrası romanında kişiler dünyası. R. Korkmaz & V. Şahin (Ed.). *Romanda kişiler dünyası* içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Özgüner, O. (2011, 26 Haziran). Orhan Kemal'in oyunlarında toplumcu gerçekçiliğin izleri, Erişim adresi: <http://www.orhankemal.org/links1/879.html>
- Özher, S. (2009). *Kaptan'ın aynasından yansıyanlar: Romancı yönüyle Attilâ İlhan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parla, J. (2005). Edebiyatta karakter ve tip. *Kitaplık*, 83, 77-80.
- Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat bilimi*. (Y. Onay, Çev.). İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Sazyek, H. (2009). Attilâ İlhan'ın Sokaktaki Adam'ı: Hasan. *Kitaplık*, 133, 91-104.
- Stendhal (2021). *Kırmızı ve Siyah*, (Çev. Bertan Onaran), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1992). *Edebiyat üzerine makaleler*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Timur, T. (2002). *Osmanlı-Türk romanında tarih toplum ve kimlik*. Ankara: İmge Yayınları.